

Numismatiska meddelanden xxx

MYNTEN PÅ KONGSBERG OG MYNTENE DERFRA I NØDSÅRENE 1807—1814

AV HALFDAN RUI

Det var under ytterst vanskelige omstendigheter at Mynten på Kongsberg ble stablet på benene igjen høsten 1807, etterat den var blitt nedlagt ca halvannet år tidligere. Man hadde jo ikke tenkt seg at så dramatiske begivenheter som Napoleons-krigene skulle gjøre det nødvendig å opprette den igjen, så lokalene var solgt til jernverksbestyrer Paul Steenstrup, og maskinene var stablet bort. Da så krigen var et faktum og forbindelsen mellom Danmark og Norge på det nærmeste var blokert, ble Steenstrup spurt om han i hast kunne få Mynten igang igjen, hvilket han gikk meget energisk inn for. Tanken var jo at dette skulle være en midlertidig ordning, og at han når krigen var over skulle få sine lokaler tilbake. Steenstrup ble Myntens bestyrer sammen med tidl. fullmektig på Kongsberg, J. G. Prahm, der ble konst. myntmester (I. G. P. på sølvmyntene). Prahm måtte altså under krigens tid reise opp fra Altona, hvor han hadde vært gardein.

Myntgravører: Før jeg går over til å omtale myntene enkeltvis, vil jeg gi en oversikt over de ganske mange der fungerte som myntgravører i perioden. Den første av dem var:

Jernverksbestyrer Paul Resen Steenstrup. Han ble født på Kjeldkjær gård i Jylland den 10. des. 1772 og døde på Kongsberg 9. okt. 1864. Litteratur om ham finnes i Joh. K. Bergwitz: Kongsberg 1624—1924, s. 403—17, samt Carl J. G. Steenstrup: Sølvverksdirektør Paul Steenstrup. Steenstrup ble bergkandidat fra Kongsberg seminar april 1800 med karakteren »Meget bequem». Ved sitt giftermål med Mathia Bernhardine Collett kom han inn i meget betydningsfulle kretser. Han ble bestyrer av Kongsberg Jernverk etter at Sølvverket og Mynten ble nedlagt, og det var som sådan at han overtok Myntens lokaler for privat å anlegge en fabrikk for brescianstål. Han var i 1814 »Eidsvoldsmann» og fra 1833 sølvverksdirektør. Som det fremgår av den Interimistiske Regjeringskommisjons arkiv har han, på frivillig basis, laget de første myntstemplene til 2 sk. sølv 1807. Og som det fremgår av Langberg, s. 14, var han, etter Granstrøms arrestasjon i nov. 1809 *behjelpelig med å skjære stempler* samtidig som han lærte opp en arbeider ved Mynten (Jacob Andreas Holm). Nå er Langbergs arbeide ikke akkurat kjent for nøyaktighet — det var nok alt for meget basert på erindring, men på dette punkt er det neppe grunn til å tvile, da Langberg var Steenstrups svigersønn, og han således hadde opplysningen fra første hånd.

Lauritz Friderich Granstrøm. Myntgravør fra 16. febr. til 22. nov. 1809. Som bilag til j. nr. 423 av 23. juni 1809¹ vedliggjer Granstrøms søknad av 13. juni om forskudd på lønn. Her meddeler han at han er født i Sverige, har vært 4 år i Kristiania — dels som malersvenn, dels gravør. Gift, 1 barn. Ansatt ved Mynten 16. febr. 1809 og tiltråtte 19. samme måned med 32 riksdaler pr måned i lønn. 22 nov. 1809 ble han arrestert som delaktig i forfalskning av assignater. Hans hustru, Johanne Marie Olsdtr. ble også arrestert og døde i arresten 1810. 6. juni 1810 rømte han, men ble fakkett igjen 12. juni, og satt på Kongsberg til 10. des. 1810 da han ble overflyttet til Drammens arresthus, hvorfra han rømte for godt 15. jan. 1811.

Jacob Andreas Holm. Holm er nevnt et par steder i Wilcke; s. 400: »Stempelskjæreren J. A. H. der hadde fungert fra 23. nov., 1809, men ikke nød stor anseelse». Det skulle også godt gjøres, med en gang i sitt første læreår å gå løs på myntstempler. Vi har idag 5 års læretid i faget, og regner ikke med at en gutt i sitt første år kan gjøre noe nytte for seg med direkte graving i stål. Videre står det s. 150: »20. juni 1812 ba Prahm om at måtte lade stempler forferdige av møntarbeideren Jacob Holm. Han medsendte en prøve.» Som nevnt ovenfor fikk Holm sin utdanning av Steenstrup, som jo heller ikke var gravør, og med det arbeidspress vi vet at det ble i 1810, kan det ikke forlanges stort.

Herman E. Freund. Wilcke s. 122: I lære hos Conradsen sammen med Middleton, og s. 400: 1813 sendt til Kongsberg for å foreta forbedringer ved pressene så de kunne brukes til *preging i ring* samtidig som han kunne *skjære stempler*.

Det bør nevnes at Altona-stemplene av 2. sk. 1807 må være skåret av *G. V. Bauert* og Københavner-stemplene av 2 sk. 1810 og 1 sk. 1812, muligens også 1 sk. 1809, S. 16 er skåret av *J. Conradsen*. *C. F. Gerlach* har skåret stempler til riksbanktegn. Wilcke s. 357.

Metodikk. Før omtalen av myntene vil det også være heldig å omtale den metodikk jeg har brukt for å komme frem til den kronologiske rekkefølge av stempelvariantene, som så blir satt opp i skjema. Når en skal ta for seg en oppgave som denne — ved hjelp av bokstavene å finne frem til myntenenes (eg. stemplenes) kronologi, må en ha klart for seg på hvilken måte stemplene er laget. Idag lages en ponson (positiv stanse) av *hele* myntbilledet. Da blir alle stemplene som lages med denne ponsonen til kjedsommelighet like, og det er ikke mulig å få noe kronologi ut av det. I gamle dager hadde de nok også ponsoner, men bare deler av myntbilledet. De kunne ha ponson av portrett, våben eller monogram mens bokstavene i teksten ble slått inn enkeltvis med ståltyper — punser, ponsler. Man har et alfabet eller i det minste de bokstavene som trengs til teksten.

¹ D.p.C., jnr. 423, 23. juni 1809.

Og da er det klart at gravøren ikke kunne plasere teksten så nøyaktig på samme plass i forhold til figuren eller bokstavene i forhold til hverandre at vi ikke kan se forskjell. Og så kommer et nytt faktum inn i bildet, nemlig at det er meget vanskelig å gravere pene skrifttyper. Hver enkelt håndgravert bokstav får sin »karakter», og denne kan en følge fra det ene myntstempellet til det neste — helt til typen går istykker og må erstattes av en nylaget. Og denne nye typen skal det som sagt en meget dyktig gravør til for å få så lik den gamle at vi ikke er istand til å se forskjell ved hjelp av lupe. Enda et moment kommer til, nemlig tidsnød. Typene ble under sådant arbeidspress som her var tilfellet, ikke erstattet av nye med det samme noe gikk istykker på dem. De tynne »føttene» på latinske bokstaver er svake og brykker lett av, og når så typen fortsatt brukes kan vi skille mellom hele og defekte til mere defekte bokstaver — altså en meget verdifull kronologisk karakter. Dernest er lukkede typer, som A, B, N, U, 4, 8 o. s. v. svakere enn andre. Når typer slås ned i stålet springer det *grad* opp. Inne i typer kan ikke denne komme noen vei, og hvis en ikke slår litt og filer vekk graden, slår og filer og slår og filer, vil graden inne i typen sprengne den. Et sikkert eks. på dette har vi i 4 sk. kob. 1809, hvor 4-tallet i S. 8 er en defekt type (sprengt oventil) av samme tall som S. 7 og delvis S. 5. Videre later det til at Granstrøm har gitt opp å lage nytt firetall, for de store typene er vanskelig å slå inn, og har håndgravert resten av tallene (S. 6). *Håndgravering* av bokstaver og tall må en ellers meget lenger tilbake i tiden for å finne, og de er selvsagt ikke brukbare til en sådan kronologi. Da blir det bare stempelkombinasjonene (die-links) igjen.

Allikevel er det ofte umulig bare ved hjelp av lupe å se om to bokstaver er slått med forskjellige typer. Da må en risse bokstaven inn i celluloid (film). Jeg legger mynten på en pute, legger celluloid over og risser — under stativlupe (ca $\times 3$) — uhyre nøyaktig med en radernål bokstaven av. Når en så tar dette og holder over en ny mynt, ser en straks om risset dekker bokstaven på den eller ikke. En stativlupe er nesten uundværlig til dette for å ha begge hender fri.

2 sk. 1807

Steenstrups stempler.

Altona-stempler.

2 sk. sølv 1807. I brev av 28. sept.² til Regjeringskommissionen melder Steenstrup at Myntens istandsettelse vil være ferdig omkring 1. okt. Litt

² D.p.Bd. 1. fol. 28

senere i oktober³ melder Prahm at han har funnet forberedelsene i sådan stand at en utmyntning kan finne sted, og utber seg instruks m. m. samt at det må bli utnevnt guardein. 16. okt. melder Regjeringskommisjonen til Prahm at Steenstrup har *forferdiget* stempler. 27. okt.⁴ melder Prahm at han ei har kunnet komme igang da Oberbergamtet ennå ikke har utnevnt guardein, samt at Steenstrup nå har *forskaffet 2 par ferdige stempler*. Det er pussig hvor formellt de gikk frem. Prahm, som samarbeidet med Steenstrup, måtte jo vite at han laget stempler — allikevel fikk han offisiell meddelelse om det fra Kristiania. Senere undertegnet Prahm og Steenstrup (P & S) brevene fra Mynten i fellesskap.

3. nov.⁵ er *Hans Jørgen Kruse* blitt utnevnt til guardein, og endelig 28. nov.⁶ melder Prahm at for 3 000 rd. i 2 sk. er ferdige og samme antall vil bli ferdige 5. des. Men når vi så vet at det, innen utgangen av nov. 1809, er preget for hele 73 072 rd i 2 sk. sølv⁷ hvilket er 584 576 stykker, er det jo litt igjen på den korte tiden fra 5. des. For den som kjenner sin »Schou» vet at det er ingen annen 2 sk. sølv enn den fra 1807, og da får en si at det er ganske godt gjort — hvis da myntene taler sant. Det er bare det de ikke gjør. I Regjeringskommisjonens arkiv finner vi at den ene forsendelsen etter den andre gikk fra Kongsberg med »nye 2 sk. 1807» gjennom hele 1808 og sogar inn i 1809.⁸ Og hele tiden med C. VII som om intet var hendt. I brev av 8. juli 1808⁹ sender Prahm prøve til Regjeringskommisjonen av de seneste 2 sk. som han har forsøkt å hvitkoke uten vinsten, som ikke var å få kjøpt. Vedrørende stemplene som i fremtiden måtte bli nødvendige spørres om samme »skulde Rekvireres forfærdigede med det hidtil brugelige Chiffer af CR, eller af vaares nuværende allernaadigste Konges Chiffer med aastallet 1808» (!!!). Det fremgår av protokollen at dette er besvaret 28. juli, men det brevet er gått tapt. Myntningen fortsetter dog uforandret.

Vi vet altså at de første stemplene til 2 sk. 1807 ble skåret av Paul Steenstrup, men det som later til å være storparten av stemplene må være kommet fra Altona. Wilcke sier s. 144 at Prahm hadde rekvirert 20 par stempler fra Altona »i strid med Kongens Resl. av 28. sept. 1808». Altså senere enn 28. sept., men han må også lenge før denne tid ha rekvirert stempler derfra, da den store mengde av myntene er preget med stempler som bevislig er av Altona-opprinnelse, da både *monogram og skrift er iden-*

³ D.p. Bd. 1, fol. 55 men uten dato.

⁴ D.p. Bd. 1, fol. 84.

⁵ D.p. Bd. 1, fol. 99.

⁶ D.p. Bd. 1, fol. 171.

⁷ Wilcke, s. 144. (Må bygge på brev fra P&S av 17. okt. 1809).

⁸ 19. febr. 1808:12000rd., 26. mars: 12000, 26. apr: 6000, 17. mai: 12000, 7. okt: »Har klar 21000 rd. hvorav 15000 sendes 2. jan. 1809». Den lille differanse av ca 4000 rd. må være preget mellom 5. des. 1807 og 19 febr. 1808.

⁹ D.p.A. jnr. 627.

tisk med Altona-myntene 2 sk. 1805 (S. 2) og 4 sk. 1807 (S. 2)! Monogrammet er laget med ponson, da alle er stereotype (også 4 sk. som er avbildet i Schou), mens tekstsidene er slått med enkeltbokstaver og tall. For det første er kvaliteten i gravingen høyere og dernest kan Steenstrups umulig ha kjent fremgangsmåten med å overføre hele monogrammet til stemplene ved hjelp av ponson, for hadde han det gjort, ville det selvfølgelig ha vært brukt ved den senere produksjon av stempler i 1809—12. Der er samtlige håndgravert og dermed mere eller mindre ulike. Hadde han kjent metoden, ville han ha kunnet trekke av kontraponson av de stempler 1810 og 1812 som vi vet ble sendt opp fra København.

Man kan altså dele 2 sk. 1807 i to grupper etter stemplene de er slått med. De primitive med nokså ubehjelpelige bokstaver som hørende til Steenstrups stempler (Vi må dog erindre at han var ren amatør på dette felt, og det er beundringsverdig at han har klart det såvidt godt) — og de med vakkert monogram og pen skrift som hørende til Altona-stempler.¹⁰ På disse siste er Kongsberg-merket riktig, i motsetning til de senere stempler av Conradsen i København, der har »to bergsjern». Steenstrups- og Altona-stemplene kan lett skilles ved følgende detaljer: * (6-takket, S. 4) er norske. Disse kan deles i a: I G P (S. 4) og b: I. G. P. * (5-takket, S. 3) kan deles i norske, c: hvor stjernen *står* på to ben, og de danske, d: hvor stjernen *balanserer* på et ben. Å skille de danske og norske adv.-stemplene lar seg ikke gjøre ved beskrivelse (det er jo subjektivt hva der er pent og mindre pent), så her må henvises til foto. Jeg kjenner mynter med altona-adv. og Kongsberg-rev. (b og c). Platen med prøveavslag (L. E. Bruun, 10 938a) som er avbildet i Wilcke s. 141 er av Altona-stempler. Likeledes avslag i UMK på engelsk shilling og halfcrown, samt på spansk gullmynt fra Karl III. Frogn nevner flere (NNUM. 1962, s. 50).

Myntene 1809. Det lange sprang fra 1807 til 1809 kan altså forklares ved at de preget 2 sk. sølv 1807 gjennom hele året 1808. Og så kommer vi over i det interessante år 1809, med hele tre myntgravører. Som nevnt over, ble Granstrøm ansatt som myntgravør i februar 1809, og begynte straks å skjære stempler til 4 og 1 sk. kobber. Man ser av disse stemplene at han må ha vært en ganske habil gravør, men heller ikke han kan ha kjent fremstilling ved ponson, for alle hans adv.stempler er håndskåret. Allerede 28 febr.¹¹ melder P & S at myntredskaper er i fullkommen stand, men først 21. mars¹² sendes prøver av 4 og 1 sk. til Regjeringskommisjonen, som bekjentgjør utmyntningen 28. mars.¹³ Vi begynner allerede nå

¹⁰ Dette vil også muligens finnes i den del av arkivet som ikke har register (4. des. 1807-31. mars 1808).

¹¹ D.p.B, jnr. 715

¹² D.p.B, jnr. 861

¹³ Wilcke, s. 141.

å føle behovet for mynt på pulsen. I brev av 3. juni¹⁴ svarer P & S på forespørsel om hvor meget det kan utmyntes ukentlig, at de kan klare av 4 sk. kob. »dag og nat uophørligen» for 2 400 rd. og av 1 sk. for 800 rd. 8. juli¹⁵ melder P & S at kobberutmyntningen er ferdig. Denne beløp seg til av 4 sk. for 10 452 rd. (250 848 stk.) og 1 sk. for 3 600 rd. (345 600 stk.). For disse to myntene har jeg satt opp kronologisk skjema for rekkefølgen av rev.stemplerens produksjon. Det har jo ikke stor betydningen for disse myntenes vedkommende, da de alle er laget av Granstrøm, men jeg kan med dette korrigere rekkefølgen av Schous varianter. Av 4 sk. er S. 5 eldst og dernest S. 7, 8, 6. Av 1 sk. er Schous rekkefølge S. 12, 13, 14 riktig. Som nevnt under metodikk er S. 8 intet annet enn et defekt 4-tall, men den fortjener allikevel rang som variant, idet det er den første mynten med *stort Kongsberg-merke*. Alle 4-tallene i S. 6 er *håndgraverte*. Jeg kjenner av 4 sk. 13 forskjellige adv.- og 10 rev.stempler og av 1 sk. 8 adv.- og 7 rev.stempler. *Avslag* 4 sk. kob, S. 6, på norsk 24 sk. 1735 (Frogn) og av 1 sk. kob., S. 12a (L. E. Bruun, 10 946 i sølv = Rui, nr. 1).

8 og 4 sk. sølv. Disse myntene er (særlig for meg som gravør) av langt større interesse, da det er hele tre personer som har skåret stempler til dem. De første stemplene er selvfølgelig laget av Granstrøm. 22. juli¹⁶ sender P & S prøve av 8 sk. og melder samtidig at 30. juli vil transport avgå til Zahlkassen med 16 000 rd. (12 000?). Og videre: 5. aug. 24 000, 12. aug. 18 000, 26. aug. 18 000, 12. sept. 18 000, 23. sept. 18 000, 10. okt. 3 600 rd.¹⁷ 12. sept.¹⁸ melder P & S samtidig at myntningen av 4 sk. begynner neste uke. Og så nærmer tiden seg da bomben sprang i det lille samfunn på Kongsberg, at myntgravøren ble arrestert for delaktighet i forfalskning av assignater. I brev av 21. okt. uttrykker byfoged Stabell mistanke til Granstrøm, og allerede neste dag¹⁹ er han arrestert. Da var det godt å ha en mann som Steenstrup, der da kom inn i bildet som myntgravør nr. 2, samtidig som han lærte opp en arbeider ved Mynten (Holm). I brev av 2. des.²⁰ melder Steenstrup om dette (uten navn), og mener at vedk. snart vil bli brukbar. Kan det da la seg gjøre å finne frem til hvilke stempler der er skåret av de tre forskjellige myntgravørene? Dette hadde jeg tidligere et meget stort håp om, men det ble slått ihjel da det viste seg at mesteparten av 8 sk. var laget før Granstrøm ble arrestert.

Vi kjenner rekkefølgen av myntgravørene i dette tilfelle, og hvis en også skal kunne finne frem til hvilke stempler hver enkelt har skåret, må en også finne rekkefølgen av disse. Og det er da at bokstavene i rev. blir be-

¹⁴ D.p.C, jnr 370.

¹⁵ D.p.C, jnr. 553.

¹⁶ D.p.C, jnr. 599.

¹⁷ D.p.C, jnr. 634, 668, 708, 766, 862, 897, 973.

¹⁸ D.p.C, jnr. 862.

¹⁹ D.p.C, jnr. 1167/68.

²⁰ D.p.C, jnr. 1220.

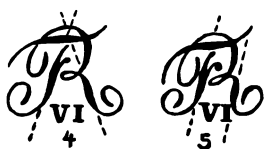
vis. Den første bokstaven jeg tilfeldigvis tok for meg var Y. Av denne er det 3 distinkte typer, Y. 1, Y. 2 og Y. 3. Med bare denne bokstaven kan en dele massen i 3 grupper, men den innbyrdes rekkefølge er ukjent. Litt lenger kommer en innen de to gruppene, idet en kan dele disse i de med hel bokstav, som må være eldst, og de defekte. Allerede neste bokstav N kobler gruppene Y. 1 og Y. 2 sammen ved hjelp av den interessante myn-

8 sk. 1809, Adv. av nr. 46 og 1.

— Rev. nr. 53, 46, 4, 24, 1, 16, 48, 10, 39, som viser alle bokstavtypene.

8 sk. 1809

vinkeltypen · paralleltypen

ten nr. 4 (Nr. her er mine tilfeldige anskaffelsesnr. og disse vil jeg foreløbig beholde, da die-links med adv. kan komme til å forandre kronologien noe — dog innenfor små grupper med samme bokstaver). Denne (nr. 4) har nemlig *hel* N. 3 og Y. 2 samtidig som den også har en sjelden type N. 2 (N. 2 i SKILLING og N. 3 i MYNT). Her er typen N. 2 gått istykker mens han slo SKILLING. Dette vet jeg av egen erfaring kan skje. Så har han måttet lage en ny type N. 3, og fortsatt med denne i MYNT. N. 2 finner vi bare i *en* annen mynt, nr. 38, og dette er en av dem som

har defekt Y. 1. Når så alle de øvrige innen Y. 1 har N. 1, kan vi med sikkerhet plasere nr 38 sist i gruppen Y. 1, og altså foran Y. 2. Men hvor kommer så Y. 3? Er gruppen eldst eller yngst? Her blir vi hjulpet av en ny typekombinasjon i mynt nr. 1, som har L. 2 i SKILLING og L. 3 i SKILLE =. Samtidig har den av de mest defekte N. 3 og mest defekt Y. 2. Den kommer ubetinget sist i gruppen Y. 2, samtidig som alle de andre L. 3 finnes i gruppen Y. 3, og dermed kan vi hekte den på tilslutt. Som en ser av skjema, har alle myntene *undtagen* nr. 39 = mens denne siste har : (S. —). Her er L. 4 verdifull, idet nr. 39 er den eneste som har typen defekt. Samtidig bindes mynten til de andre ved felles S, I.2, G, Y.3, T, 8, 9, samt IGP i myntmesternavnet, hvilket beviser at det ikke er en falsk mynt vi har for oss.

Hittil har vi bare sett myntenens revers. Snur vi dem så, springer med en gang en interessant ting en i øynene. Det finnes på 8 sk. sølv 1809 to typer av Kongens monogram — vinkeltypen og paralleltypen (se skisse). Det viser seg at vinkeltypen kommer først i skjemaet — med andre ord er eldst. Og det var her jeg hadde min teori som altså ikke holdt. Vinkeltypen er nemlig identisk med Granstrøms monogram på 4 og 1 sk. kobber. Disse vet vi jo at han har laget, og han har fortsatt typen i de første stemplene av 8 sk. sølv. Når så monogrammet ble forandret til paralleltypen, mente jeg at det var et bevisst forsøk av de andre på å lage noe der ikke lignet Granstrøms type. Hadde han kunnet forfalske assignater, kunne han også ha forsynt sine hjelpere med stempler. Men så viser det seg at han må ha laget begge typene, for innen 10. okt. var det preget for 111 600 rd. av de 112 477 rd. som var preget innen utgangen av november. Om idethele noen 8-sk-stempler ble laget av Steenstrup/Holm, kan det bare bli meget få. Og da er det en liten mulighet i overgangen fra = til :. Av denne siste er det nemlig bare kjent ett stempel. Men hvorfor Granstrøm da har gått over fra en kjent, og etter min mening pen type, til en ringere må foreløpig stå som et uløst problem. Med 2 sk. kobber 1810, som jo Granstrøm ikke kan ha hatt noen befatning med, har de igjen gått over til vinkeltypen. Ved å studere skjema, finner en at en adv. av paralleltypen er kommet inn mellom vinkeltypens stempler. Dette betyr ikke at Granstrøm har laget disse typene om hverandre. Han har sikkert laget alle av vinkeltypen (4 kjente) først. Det er bare et bevis på at de har hatt flere sett stempler ferdige før produksjonen ble satt igang (minst 1 mere enn vinkeltypens), og så er en adv. og en rev. tatt tilfeldig ut av lageret. Og da kan jo gjerne den sist graverte adv. komme sammen med den første rev. Men når først et sett stempler er tatt ut av lageret og gått til pressen, blir dette settet hold isolert og brukt til et av stemplene springer. (Det ville jo være et under om begge skulle springe samtidig.) Så blir et nytt stempel tatt ut fra lageret, og dermed er stempelkombinasjonen (die-links) et faktum. En be-

kreftelse på at det gås frem på denne måten er at det *ikke finnes kryss-kombinasjoner*.

Myntene kan inndeles i fire grupper: a: Vinkeltype og =; b: Parallelttype og =; c: Som b, men større $\times$ (nr. 10, 26); d: Parallelttype og: (nr. 39).

Av »feiltrykk» finnes SKILLILG (nr. 17). Feilen er oppdaget under arbeidet og slått over med N, men begge bokstavene er synlige. Karakteren · I · G · P · / .I.G.P. med tvilsomme mellomformer er verdiløs. I første halvdel finnes de om hverandre mens siste halvdel, fra nr. 6 (med unntak av nr. 10) er ganske rene I.G.P.

Brakteatpreg av vinkeltypen (Rui, UMK). Det finnes forskjellige falske mynter i kobber og messing.

4 sk. sølv 1809. Ca 20. sept.²⁰ begynte altså utmyntningen av denne, og ifølge P & S er det inntil 29. mars 1810 preget for 92 820 rd. (2 227 680 stk.)²¹ Av disse oppgir Wilcke, s. 144 at innen utgangen av november er det preget for 41 800 rd. Da kan ikke forsendelsen av 26. nov. være kommet med i denne oppgaven, men disse må jo også være preget med Granstrøms stempler, så minst 57 800 rd. må tilhøre hans stempelproduksjon og resten, ca 35 020 rd. Steenstrup og Holm. Jeg har foreløbig bare grovsortert kronologisk mine 65 forskj. nr. av denne mynten, og etter ovenstående skulle da tilnærmet de ca. 40 første tilhøre Granstrøms stempler og resten, ca. 25 Steenstrup og Holm. Da myntene med =, som er eldst også her, bare utgjør 18 nr., må etter sansynlighetsberegning Granstrøm også ha laget en del av stemplene med :. Kan da noe annet peke i retning av et skille mellom gravørene? Det er mulig at myntmerket kan gjøre det. *Kongsberg-merket*, som er et nokså vanlig bergverkssymbol, består av hammer og bergsjern, og av disse er bergsjernet spisst i den ene enden (Spissen holdt de mot fjellet og slo med hammeren på den butte delen). Det har ikke vært noen bestemt regel for plasseringen av disse. Noen ganger vender spissen nedover mot høyre (av meg kalt »hammer og bergsjern») noen ganger mot venstre (»bergsjern og hammer») og begge typer finnes på 4 sk. 1809. Ved hjelp av bokstavene kan jeg plasere samtlige hammer og bergsjern først i produksjonen, og disse utgjør 34 mynter — altså så noenlunde ved det ovenfor nevnte skille. Skulle det være mulig, med det forbehold som min tilfeldige samling må gi (den er dog samlet systematisk gjennom 25 år), her å skille mellom Granstrøms og Steenstrup/Holms stempler? Jeg tror det delvis lar seg gjøre. Bortsett fra det mulige skille i Kongsberg-merket anser jeg det for uhyre vanskelig kvalitetsmessig å skille mellom Granstrøm og Steenstrup. Men i siste delen av myntene, som det her blir tale om, finnes en rekke adv.stempler av langt ringere kvalitet. Å

²⁰ 10. okt. 13600 rd (C. 973), 24. okt. 16000 (C. 1033), 28. okt. 200 (C. 1053). 14. nov. 12000 (C. 1125), 26. nov. 16000 (C. 1220), 30. des. 2400 (D.27), 13. jan. 1810:80000 (D.66) og 29. mars 18103020 rd (Korresp. prot. 21. apr. 8110).

skille mellom rev. stemplene er vanskeligere, for tross alt er det lettere å slå skrift når en har typene enn å gravere monogram og krone — og her mener jeg at »læregutten» Holm gir seg tilkjenne i de dårligste adv.stemplene. På grunn av et defekt 4-tall kan disse også plasseres sist i gruppen, og det måtte jo bli i slutten av produksjonen at Holm kunne begynne å »øve seg» på monogrammet. Så sent som 22 nov. s. å. hadde han ikke tatt i et stempel for å *lage* det. Hvis så Granstrøm er ansvarlig for alle »hammer og bergsjern» og Holm alle stemplene med primitivt monogram, skulle de mellemliggende stemplene med »bergsjern og hammer» samt bedre gravert monogram kunne føres til Steenstrups hånd.

Varianter. Bortsett fra de to kjente = (S. 3) og :(S. 4) finnes det en rekke interessante var. som kanskje kan kaste mer lys over gravør-kronologien, som f. eks. åpent 4-tall (:1809, S. 6), stort VI (2,5 mm, samme typer som til 8 sk.), Kongsberg-merket, M $\times$ NT. Brakteatpreg av adv. (Rui) og rev (UMK). Messingavslag (Rui) (av mynt nr. 24, så den er bevislig ikke falsk).

1 sk. 1809, Schou 16.

1. Hammer og bergsjern.
2. Bergsjern og hammer.
3. Conradsens »to bergsjern».

1 sk. kobber 1809. (S. 16) Prøve. Denne skillingen, hvorav det bare foreligger prøve av kobber, var tenkt som en sølvutmyntning, og et parti stempler var sendt opp fra Danmark. (Wilcke, s. 144—145). Stemplene er avgjort laget i København. De er helt overensstemmende med Conradsens 1812-stempler (S. 9), og har hans karakteristiske Kongsberg-merke »to bergsjern». Det er den samme ponsel som er brukt til begge myntene. Det viser seg at disse adv. stemplene er blitt brukt 1812 (se 1 sk. kob. 1812), så stemplene var kommet frem til Kongsberg. Når det da ikke er blitt noen produksjon av denne, skyldes det nok sølvmangel eller mangelen av brukbare digler.

4 sk. kobber 1810. (S. 1) Denne mynten er kjent i bare et eksemplar, som nå ligger i L. E. Bruuns samling (nr. 10 949). Det første vi finner om

4 sk. 1810, Schou 1.

den er at P & S. i brev av 2. des. 1809²² spør om kobberutmyntningen skal settes igang igjen nå da sølvutmyntningen er tilendebragt. Svaret på dette har jeg ikke sett, men brev av 10. febr.²³ fra P & S melder at Mynten, i overensstemmelse med Regjeringskommisjonens brev av 6. febr. har opphørt *den allerede påbegynte utmyntning av 4 sk. kobber!*, for så snart stempler er blitt ferdige, å begynne utmyntning av 2 sk. kobber. Intet er nevnt i disse brevene om antall, men det finnes i Regjeringskommisjonens brev av 21. april 1810 til Kassedireksjonen at det i en forsendelse av 29. mars var bl. a. for 500 rd. i 4 sk. kobber. Det ville vært for godt om det hadde stått: Så meget med 1809-stempler og så meget med 1810, men etter erfaring fra de andre myntsortene er det ingen tvil om at de har brukt opp de gamle stemplene fra 1809 så lenge de holdt. Det ene kjente eks. av 1810 har ny adv. og rev. og begge av en avgjort ringere kvalitet enn Granstrøms stempler fra 1809. Det er kontinuitet fra 1809 i bokstavtypene, som er lik den siste (nr. 18) med undtagelse av A og T som er nye samt defekt K.3. 4-tallet er også her håndgravert. Etter dette skulle det fremdeles være mulighet for flere av denne sjeldne mynten — det er bare å finne den.

2 sk. kobber 1810. (S. 4—8) Når vi kommer over til denne utmyntningen får en av arkivene først for alvor føling med den prekære situasjon. Her kan man av de korte meddelelser fra Mynten lese om det kolossale behov for mynt. 7. april: »Udmyntningen af de befalede 2 sk. Kobber istedenfor de forhen befalede 4 sk. Kobber ei alene er, men har siden Regjeringskommisjonens Ordre derom været i fuld Gang». 14. april: »2 sk. dagligen kontinueres. Den 3. Presse er igang, hvormed den ugentlige Pregning økes fra 1012 til 1518 Rd.» 24. april: »Fortsetter Pregningen». 8. mai: »Udmyntningen fortsettes. Storhammeren settes igang». 12. juni: »Udm. fortsettes med muligste Hurtighed». 10. juli: »Dagligen uavbrudt fortsettes» o. s. v. i en ubrudt feberkurve.

Wilcke har to forskjellige oppgaver over utmyntningen 1810, hvorav ingen stemmer med Regjeringskommisjonens arkiv. Wilcke, s. 153: 71 850

²² D. p. C, jnr. 1220.

²³ D.p.D, jnr. 216.

rd. og s. 252: 82 870 rd. Etter arkivet får jeg det til å bli inntil 29. des. 1810: 78 913 rd., men i tillegg til dette kommer to poster av 5. og 26. febr. 1811 med tilsammen 8 605 rd, som etter ordlyden i 5. febr. må tilhøre 1810-produksjonen: »Kobberudmyntningen ferdig neste Maaned». *Dertil utbes instrukser om den nye utmyntning.* Dermed skulle den totale utmyntning av 1810-mynter bli 87 518 rd.²⁴

Fra Wilcke, s. 146 vet vi at det ble laget stempler til denne mynten i København. Da det allerede var preget »nogle 1 000 Rd.» før denne anmodning fra Regjeringskommisjonen, ble disse stemplene laget overensstemmende med de norske — dog i en vesentlig bedre kvalitet. Det er en av disse der er avbildet i Schou. Her er igjen Conradsens Kongsberg-merke »to bergsjern». Disse stemplene er, både for adv. og rev.' vedkommende, laget med ponson. Det er den første Kongsberg-mynt jeg kjenner hvor også *hele skriften* er laget med *en* ponson. Et celluloidriss viser at de er helt stereotype. Denne utmyntningen er nok den største kobberutmyntning som ble foretatt i denne perioden. Jeg har 196 varianter, og disse lar seg også sikkert, ved hjelp av bokstavene, bestemme kronologisk, så en kan finne frem til dem der ble laget før Københavner-stemplene, og se om disse siste har hatt noen innflydelse på kvaliteten av de etterfølgende. De norske stemplene er antagelig alle utført av Holm. Først i brevet av 3. nov. 1810²⁵ nevnes stemplene som er sendt opp fra Finanskollegiet i København, og det spørres om etter hvilken myntfot disse skulle benyttes. Dette lyder rart, for det er jo midt i produsjonen av 2 sk. 1810, og intet annet har foreløbig vært på tale. Det må være stemplene til 1810 som først nå er kommet frem. Av disse finnes det nemlig både adv. og rev. mens det til 1811 er brukt de same adv. stempler som 1810. Det ser man av at de er helt lik disse, men virker slitt og *avslipt*. Københavnerstempler til rev. 1811 har jeg ikke sett.

Også av denne mynten er det mange morsomme detaljer, som jeg håber å komme tilbake til en gang. Jeg kan nevne mange forskjellige rosetter, stort og litet Kongsberg-merke samt hammer og bergsjern/bergsjern og hammer av begge størrelser, forskjellige typer av kronen. Conradsens stempler skiller seg lett ut ved sin elegante utførelse samt en ting som kan *måles*: rosettene er ikke mer enn 1 mm store. Schous skille med kronens bredde er verdiløs. Når en får tilstrekkelig mange mynter kan en finne hver 1/10 mm. Men ytterpunktene representerer forskjellige kronetyper. L. E. Bruun har to sølvavslag, hvorav 10 955 på 24 sk. 1748 (1810, S. 5) og 10 956 på »lille Blanket» 24 mm uten at S.-nr er oppgitt (rosetten lik 1809, S. 5).

²⁴ 29. mars 1810:3350 rd., 28. apr:4700, 15. mai:4500, 22. mai: 600, til Bergkassen, 2. juni :5650, 3. juli:6750, 21. juli:5650, 11. aug:6000, 18. aug:6000, 1. sept:6000, 22. sept:6000, 16. okt:6300, 3.nov:6913f 16:des:5000, 29. des:5500, 5. febr 1811 :5605 og 26. febr:3000 rd. (D.p.D, jnr. 419, 513, 576, 597, 638, 722, 778, 820, 846, 881, 929, 1014, 1060 samt i Vicestath. arkiv B,2. kontor RPB, 1, Inr. 47,80, 167 og 222)

²⁵ D.p.D, jnr. 1060.

2 sk. kobber 1811. (S. 3—4) Om denne mynten har jeg ikke funnet noe i det norske arkivet, men etter vekt og størrelse å dømme, svarer den helt til 2 sk. 1810. Og som nevnt under denne, er det de samme adv. stemplene som er brukt. Rev. er derimot slått med typer som de norske 1810. Wilcke, s. 153 oppgir utmyntningen til 24 805 rd. — altså en vesentlig mindre produksjon. Schous skille, med kronen som hviler på monogrammet (S. 3) hhv. skjærer ned i monogrammet (S. 4) er mer enn tvilsom. Etter det vil jeg ikke våge å kalle mer enn *en* av mine 30 var. for S. 3, og den skiller seg ikke i noe vesentlig fra de andre i min type d. Myntene kan deles i 4 grupper. a: Conradsens adv. og norsk rev. med hammer og bergsjern. b: Som a, men bergsjern og hammer. c: Norsk adv. med skravering i kronen. Rev. med bergsj. og hammer. d: Som c, men uten skravering. I alle rev. har Holm kopiert Conradsens lille rosett fra 1810. Jeg kjenner ingen avslag.

1 sk. 1812, hvor b er den norske mynt »uten $\times$ ».

1 sk. kobber 1812. (S. 9) Det var om denne mynten folkevittigheten sa at: »I. S(lik) K(jeltring) I. L(andet) L(over) I(kke) N(oe) G(odt)». Dette kan naturligvis utledes av enhver mynt som bærer teksten 1 SKILLING, men det var vel først overfor en så krisebetonet mynt som denne at noen kunne komme på tanken. Den har også vært kalt »sildeflass».

Av denne mynten har det også vært en meget stor produksjon, uten at jeg har kunnet finne noe om det i norske arkiver, og Wilcke, s. 153 har satt ? i sin fortegnelse. (Det må være trykkfeil i årstallrubrikken når 1812 står før 1811). Det sier jo litt om mengden at jeg har 125 stempelvar. Schou har bare ett nr. av den (S. 9), men det skyldes en feilvurdering. S. 8 er også norsk! Når en sammenligner den med den danske S. 7 og den norske S. 9 (se foto) er det ingen tvil om at den kvalitetsmessig hører til S. 9. I »Schou» burde derfor S. 9 ha kommet umiddelbart etter S. 7, og mynten »uten M. F.» burde kommet som nr. 9 med tekst: Som S. 8, men uten $\times$ (Ikke så meget å skryte av, men dog!) Av 1 sk. 1812 vet vi at det ble sendt opp stempler fra København som var skåret av Conradsen (Wilcke, s. 150 »20 stkr»). Dette må vel bety 10 sett. Det var i april 1812. Senere, i juni, ba Prahm om at stempler måtte få lages av Holm. Derfor kommer nok Conradsens først i produksjonen. Det er ikke vanskelig å se at 1812-myntenes danske adv. har vært fremstillet med to forskjellige ponsoner, men først da jeg fikk fotografi av 1 sk. 1809, S. 16 fra København, viste det seg at den ene gruppen mynter er identisk med adv. 1809! Da må

altså 1809-stemplene være kommet frem til Kongsberg, men ikke tatt i bruk. Dette kan forklare at det, foruten gruppen med Conradsens adv. og rev. også finnes en stor gruppe med hans adv. til Holms rev. De kan faktisk ha hatt dobbelt så mange danske adv.-stempler til disposisjon som rev.-stempler. Disse adv.-stemplene skilles lettest ved at 1812-stemplene har 10 perler i 2. og 4. bøyle i kronen mens 1809-stemplene bare har 8.

Myntene kan deles i følgende: a: Conradsens 1812-adv. og rev. («to bergsjern»). b: Conradsens 1809-adv. og 1812-rev. c: Conradsens 1812-adv. og Holms rev. (hammer og bergsjern). d: Conradsens 1809-adv. og Holms rev. e: Holms adv. og rev. Disse adv. har flat krone uten skravert pull. f: Ovenfor omtalte mynt uten ✕ (1 stempel). g: Uten . etter DANSK og 1812 (Rui to st.var.). Av avslag finnes L. E. Bruun nr. 10 963, sølv 26 mm. Kobberavslag 18 mm (Rui) og UMK et tilsvarende i tinn. Alle avslagene er med Conradsens 1812-stempler (a).

1 sk. kobber 1813. (Schou not.) Denne mynten, som visstnok bare er kjent i to eks. (Kbn. og L. E. Bruun nr. 10 964), angir Schou i en fotnote uten henvisninger eller kommentarer som falsk. Det forekommer meg å ha sett at Wilcke har godtatt den som ekte. Den er avbildet Wilcke, s. 400 uten at den der er nevnt i teksten. Jeg kan heller ikke se noen grunn til at den skulle være falsk. Hvem ville *komponere* en ny mynt for vinnings skyld? En falskmyntner ville naturligvis kopiere en kjent type.

Vi vet at Herman Freund på den tiden var på Kongsberg for å gjøre om myntpressene så de kunne brukes til å prege i ring. Og han hadde lært stempelskjærererkunsten av myntgravør Conradsen. At pressene ble brukt til preging i ring vet vi jo fra den store produksjonen av riksbanktegn. Denne begynte først i nov. 1813. Det er naturlig at de trengte stempler for å prøve pressene, men til dette hadde de ingen gamle brukbare stempler, for ringstempler må ha »hals». Det er derfor høyst sannsynlig at denne prøveskillingen er laget for dette formål. Og rev er en tro kopi av den danske 1 rb. sk. 1813, som Freund muligens kunne ha sett allerede før han reiste

1 rb. sk. 1813.

fra København. Det at *prøvemyntene er preget i ring* (som jeg har fått opplyst fra København) styrker ovenstående, og gjør det enn mer usannsynlig at de skulle være falske. Desverre gir ikke bokstavtypene noe holdepunkt, for det er et nytt sett bokstaver, mindre enn noen av de tidligere brukte. Men *Kongsberg-merket er det samme som på 1 sk. 1812!* Og selv

om dette bare er ett tegn, skulle det være fullgodt bevis. Det er også mulig at Holm kan ha laget stemplene, men etter det jeg har sett av hans tidligere arbeider, holder jeg »en knapp» på Freund.

Riksbanktegnene for 12 og 6 sk. 1813. (S. 4—6) Disse myntene, som etter hele sitt utseende å dømme skulle være danske, er som Bjørnstad har funnet, preget i store mengder i Norge, og etter ponsoner oppsendt fra København. Men når han sier at »De riksbanktegn som er preget *med nye stempler* på Kongsberg efter poinçons opsendt fra Kjøbenhavn, vil det vel være vanskelig å skille ut fra de danske; de som er preget *med slitte stempler*, lar seg imidlertid lett identifisere som norske» har han ikke vært helt klar over gangen i fremstilling av stempler. Det er ikke *stemplene som har vært slitte* (det blir selvfølgelig alle stempler, og hvis de brukes for lenge kan dette bli synlig på myntene) men i dette tilfelle er det *ponsonen* som er blitt slitt — eller rettere *defekt*. Tar en nemlig hele massen av Rbt. f. 12 sk. for seg, vil en finne to interessante fakta. For det første er samtlige preget med stempler laget etter ponsoner som er trukket av *samme moderoriginal*. Både adv. og rev. er absolutt stereotype, som myntene i dag. Hele skriftsiden har vært *en* ponson (Som også de danske 2 sk. 1810 og 1 sk. 1812). For det annet vil en finne noen bestemte defekter i skriftbilledet som går igjen fra mynt til mynt. En kan dele dem i grupper etter dette, hvorav den første har alle bokstaver og tall hele. Så kommer den første defekt i siste N i RIGSBANKTEGN. Først er den ene nedstreken brutt. Så kommer den + defekt N i SKILLING. Dernest et litt defekt 3. Så defekt 8 i tillegg, og det ender med et 3-tall som er bare en brøkdel av et tall. Her er det ikke spørsmål om slitte stempler, men om en ponson som litt etter litt har gått sin undergang imøte. I ponsoner er jo skriften opphøyet, og de tynne linjene er svake punkter som lett kan brikke under ponsling. Selv den *første mynt* som preges med et nylaget stempel av disse siste må ha alle defektene. Og disse kan ikke komme fra noe annet sted enn Kongsberg. Det er for det første utenkelig at de samme defektene skulle opptre på to forskjellige ponsoner, og det er ennu mere utenkelig at de i København ville lage stempler med en defekt ponson, der hvor de så lett kunne skaffe seg en ny. Til å begynne med var ponsonen på Kongsberg også hel, og *de myntene* kan neppe skilles fra de danske (Muligheten er randverket). Det ble ialt preget 738 520 stk. på Kongsberg (og 1 866 392 i Kbh.), og til dette trengtes det en mengde stempler. Vi kan si at hver grad i defekthet representerer *minst* ett stempel. Alle myntene med de ovenfor nevnte defekter må være preget på Kongsberg. Vi må også erindre at denne produksjonen først kom igang 5. nov. 1813. Etter Kielerfreden i jan. 1814 kunne ikke Mynten på Kongsberg rekvirere flere ponsoner fra København, og hovedtyngden av myntproduksjonen må ligge etter denne tid, til 24. febr. 1815. Det er derfor ikke rart at de måtte bruke den ponsonen de hadde, hvordan den enn så ut.

Rbt. for 6 sk. Denne mynten later til idag å være meget sjeldnere enn 12 sk., selv om det i København ble preget for 100 621 rbd. (1 609 936 stk. Wilcke, s. 364). I Norge ble det bare preget for 6 800 rbd. (108 800 stk. Wilcke, s. 402). Og av denne mynten er ikke alle like. Schou nr. 6 svarer til 12 sk. i utseende og tekst, og er ganske sikkert laget i København med ponsoner som til 12 sk. Men S. 5 skiller seg fra S. 6 ved *et annet alfabet*, . på andre steder og at myntbilledet avviker fra S. 6. Jeg kjenner bare mitt eks. av S. 5 samt avbildningen i Wilcke, s. 344. Selv om dette billedet ikke er helt 1:1 må de være preget enten med samme stempel eller med stempler fra samme ponson. Det kan først avgjøres med et større materiale enn jeg har hatt til rådighet, men jeg anser den som sikker norsk, skåret på Kongsberg. S. 5 må være sjelden. Den mangler i UMK og L. E. Bruun samt i 4 norske storsamlinger. De fleste har S. 6, selv om denne også er god.

Jeg skylder arkivar Øvrebø i Riksarkivet takk for velvillig hjelp med å finne frem i arkivet samt å hjelpe med tyding av den gotiske skriften. Likeledes for fotografier fra Møntsamlingen i København og Frederiksborg Slot (L. E. Bruun). Og Universitetets Myntkabinett, Oslo (UMK) har velvillig stillet både sin samling og studieplass til rådighet. Dertil opplysninger fra private samlere.

HENVISNINGER

Den Interimistiske Regjeringskommissions arkiv oppbevares i Riksarkivet i Oslo. Til dette finnes det deliberasjonsprotokoller for alle innkomne brev, og disse har, med en undtagelse, register. Det er derfor forholdsvis lett å finne frem til skriv vedrørende Mynten. De utgående brev derimot er samlet i korrespondanseprotokoller som alle er uten registre, og vil derfor bli sene å finne frem i. De innkomne brev fordeles på: *Delib. protok. 1. kontor Bd. 1*: 1. sept.—4. des. 1807; *Do. Bd. 2*: 4. des. 1807—31. mars 1808; uten register; *Do. 2. kontor A*: 22. febr.—27. okt. 1808; *Do. B*: 10. okt. 1808—30. mars 1809; *Do. C*: 5. apr.—28. des. 1809; *Do. D*: 3. jan.—30. nov. 1810. Så går det over til *Vicestatholderens arkiv B*, 2. kontors referatprotokoller (RPB) Her er Myntens korrespondanse i bind 1 (av 9): 2. des. 1810—6. apr. 1811, men så forsvinner det sporløst. Det ble antydnet at korresp. fra da av kanskje gikk direkte til Finanskollegiet i København. De skriv jeg foreløbig har funnet frem til er derfor i alt vesentlig de som finnes i registrene.

SITERT LITTERATUR

- Bergwitz, Joh. K. Kongsberg 1624—1924. Kri. a 1924.
Bjørnstad, O. Chr. Riksbanktegnene i 1813—1815 (Norsk Numismatisk Forenings småskrifter nr. 1) Oslo 1927.
Bruun, L. E. Mønt- og Medaillesamling og L. E. Bruuns Gave. Kbh. 1928.
Frogn, Th. Avslag av norske stempler på annet metall eller på annen mynt etc. N. N. U. Medlemsblad 1962, s. 47—51.
Langberg, C. H. Norges Mynthistorie senere end 1814. Videnskabselskabets Forhandlinger 1866. Trondheim.
Schou, H. H. Beskrivelse af Danske og Norske Mønter . . . Kbh. 1926.
Steenstrup, Carl J. G. Sølvverksdirektør Paul Steenstrup. Manuskript. Oslo 1955.
Wilcke, J. Specie-, Kurant- og Rigsbankdaler 1788—1845. Kbh. 1929.

SUMMARY

The foregoing article deals with the Mint at Kongsberg and with the coins from there during the period 1807 to 1814, and it pays particular attention to the tracing of the history and conditions of the coin engravers. Some dies for striking the 2 skilling, of 1807, which with certainty were cut by the manager of the Mint who was later the director of the silver works *Paul Steenstrup*, and who later also cut dies. The ones who functioned as coin-engravers were *L. F. Granstrøm* and *J. A. Holm*. It is further proposed, as a hypothesis, that *H. E. Freund*, while he was in Kongsberg, cut the dies for the copper 1 skilling coin of 1813 (see Schou, note).

It is shown in regard to certain coins (dies) that they were cut by *G. V. Bauert*, *J. Conradsen* and *C. F. Gerlach*. The coin, 1 skilling copper, 1812, Schou 8, is Norwegian, and the token coin of the Riksbank, for 6 skilling, (1813, Schou 5) is likewise regarded as certainly Norwegian.

In addition there is a section on engravers' techniques and the method of chronological determination of the coins (more properly, the dies).

Skjema for 8 sk.sølv 1809.

[illegible]

Skjema for 4 sk.kobber 1809 og 1810 (Justerte nr.)

	1	3	5	6	8	9	12	14	15	16	18	1810
Rui	a	b	c	d								
Sch.	S.5	S.7	S.8	S.6	S.1							
⚡	Litet ⚡			Stort ⚡								
9				9.1								
8	8.1	8.2		8.3								
T	T.1	T.2		T.3	T.4							
A	A.1	A.2		A.3	A.4							
R	R.1	R.2		R.2								
U	U.1			U.2								
O	O.1		0.2		0.3							
C	C.1			C.2								
G	G.1			G.2								
N	N.1	N.2		N.3	N.4							
L	L.1	L.2	L.3	L.4	L.5							
I	I.1	I.2	I.3	I.4	I.5							
K	K.1	K.2	K.3	K.4	K.5							
S	S.1	S.2	S.3	S.4	S.5							
4	4.1	4.2	4.3	4.4	4.5							

Adv. 2=7, 17. 3=9. 6=13. 8=15.

Skjema for 1 sk.kobber 1809 (Justerte nr.)

	1	2	3	5	7	9	10
Rui	a	b	c	d	e	f	g
Sch.	S.12	S.13	S.14	S.15	S.16	S.17	S.18
⚡	Litet ⚡			Stort ⚡			
9				9.1			
8	8.1			8.2			
T	T.1	T.2	T.3	T.4	T.5	T.6	T.7
A	A.1	A.2	A.3	A.4	A.5	A.6	A.7
R	R.1	R.2	R.3	R.4	R.5	R.6	R.7
U	U.1	U.2	U.3	U.4	U.5	U.6	U.7
O	O.1	O.2	O.3	O.4	O.5	O.6	O.7
C	C.1	C.2	C.3	C.4	C.5	C.6	C.7
G	G.1	G.2	G.3	G.4	G.5	G.6	G.7
N	N.1	N.2	N.3	N.4	N.5	N.6	N.7
L	L.1	L.2	L.3	L.4	L.5	L.6	L.7
I	I.1	I.2	I.3	I.4	I.5	I.6	I.7
K	K.1	K.2	K.3	K.4	K.5	K.6	K.7
S	S.1	S.2	S.3	S.4	S.5	S.6	S.7
I	I.1	I.2	I.3	I.4	I.5	I.6	I.7

Adv. 2=5. 8=9. 3a som 3, men st.spr. i adv.